

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI ONOMATOPEYANING XUSUSIYATLARI

Alimova Hilola Rustamovna

O‘zbekiston Milliy Universiteti, Xorijiy filologiya fakulteti,
Fakultetlararo ingliz tili kafedrasida katta o‘qituvchisi,
e-mail: hilolaalimova0304@gmail.com,
tel: 99 4848418

Ilmiy rahbar: F. R. Xodjakulova

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi v.b. dotsenti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida onomatopeya qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Uning nazariy asoslari, fonetik, semantik va morfologik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Taqlid birliklarining shakllanishi, strukturasi va stilistik funksiyalari yoritilib, ikki til o‘rtasidagi umumiy va milliy jihatlar aniqlanadi hamda ularning nutqdagi ekspressiv roli ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: *onomatopeya, taqlid so‘zlar, fonetika, semantika, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tilshunoslik.*

PECULIARITIES OF ONOMATOPOEIA IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

ABSTRACT

This article comparatively analyzes onomatopoeia in English and Uzbek from a typological perspective. It examines theoretical foundations, origins, and linguistic roles, highlighting phonetic, semantic, and morphological features. Structural models, formation mechanisms, and stylistic functions are discussed, revealing similarities and language-specific characteristics in literary and spoken communication.

Keywords: *onomatopoeia, imitative words, phonetics, semantics, English language, Uzbek language, comparative linguistics.*

ОСОБЕННОСТИ ОНОМАТОПЕИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

АННОТАЦИЯ

В статье проводится сравнительно-типологический анализ ономапопеи в английском и узбекском языках. Рассматриваются теоретические основы, фонетические, семантические и морфологические особенности.

Анализируются механизмы формирования, структурные модели и стилистические функции. Выявляются общие и национальные черты, а также роль звукоподражательных единиц в художественной речи и повседневной коммуникации.

Ключевые слова: *ономатопея, имитативные слова, фонетика, семантика, английский язык, узбекский язык, сравнительное языкознание.*

KIRISH

Til — inson tafakkurining asosiy vositasi bo‘lib, u nafaqat fikr, balki atrof-muhitdagi tovushlar va holatlarni ham ifodalaydi (Sapir, 1921). Tovushlar inson ongida aniq tasavvurlarni uyg‘otadi, bu esa til tizimida o‘z aksini topadi. Tabiatdagi turli ovozlari, harakatlar, holatlar yoki hodisalar tilga o‘zgacha ma’no yuklaydi. Ushbu fenomen tilshunoslikda "onomatopeya" deb ataladi. Onomatopeya (yunoncha *onomatopoiia* – “nom yaratish”) — bu tabiiy tovushlarga taqlid qiluvchi, shuningdek, nutq orqali ularning ta’sirini ifodalovchi so‘zlar tizimi (Crystal, 2003). Bu so‘zlar inson tilining fonetik va semantik tizimiga bevosita ta’sir etib, uning rivojlanishiga yordam beradi. Onomatopeya tilshunoslikda alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u inson tilining eng dastlabki shakllaridan biri sifatida qaraladi (Bloomfield, 1933). Onomatopeyalar insonlarning atrof-muhitga, tabiiy hodisalarga, hayvonlar va insonlar tovushlariga bo‘lgan munosabatini aks ettiradi. Har bir til o‘ziga xos tarzda tabiiy tovushlarga taqlid qiladi, bu esa uning fonetik tizimi va so‘z boyligini boyitadi (Hinton et al., 1994). Ingliz va o‘zbek tillari bu borada yaxshi misol bo‘la oladi, chunki har ikki tilda onomatopeyalar keng qo‘llaniladi va ularning semantikasi ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi onomatopeya hodisasining tahlili orqali, bu tillardagi onomatopeyalar orasidagi o‘xshashlik va farqlar aniqlanadi. Ingliz va o‘zbek tillaridagi tovushlarga taqlid qiluvchi birliklar, ularning fonetik va semantik xususiyatlari, morfologik shakllari va stilistik funksiyalari chuqur tahlil qilinadi. Bu tadqiqot tilshunoslikda, ayniqsa qiyosiy tilshunoslik sohasida, lingvistik universallarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega (Jakobson & Waugh, 1979).

Onomatopeya tushunchasi va nazariy asoslari

Onomatopeya (yunoncha *onomatopoiia* — “nom yaratish”) tilshunoslikda tabiiy tovushlarga taqlid qiluvchi so‘zlar yoki iboralarning yig‘indisi sifatida qaraladi (Crystal, 2003). Ular insonning atrof-muhitdagi tovushlarni, holatlarni va hodisalarni tushunishi va ifodalashdagi dastlabki vositalaridan biridir. Onomatopeyalar tovushlar, shovqinlar yoki tabiatdagi boshqa elementlarga taqlid qilish orqali tilning ekspressiv va semantik boyligini oshiradi (Hinton et al., 1994). Shu sababli, onomatopeya tilning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi, chunki ular tilning fonetik tizimiga bevosita ta’sir

ko'rsatadi va so'zlar boyligini shakllantiradi. Onomatopeyalar quyidagi xususiyatlarga ega:

Tabiiy tovushlarni aks ettiradi: Onomatopeyalar insonning tabiiy tovushlarni eshitish va ularni nutq orqali ifodalashdagi o'xshashlikni aks ettiradi. Misol uchun, ingliz tilidagi *buzz*, *meow*, *clang* kabi so'zlar tabiiy tovushlarga taqlid qiladi. O'zbek tilida esa *g'uvillamoq*, *miyovlash*, *taq-taq* kabi birliklar uchraydi (Mahmudov, 2012).

Ko'pincha ekspressivlikka ega: Onomatopeyalar ekspressiv va emotsional ma'no yuklaydi. Masalan, *bang* yoki *whisper* so'zlari tovush bilan birga hissiy holatni ham ifodalaydi (Crystal, 2003).

Tilning fonetik tizimi bilan chambarchas bog'liq: Onomatopeyalar tilning fonologik qonuniyatlariga muvofiq shakllanadi. Ingliz tilidagi *splash* yoki o'zbek tilidagi *shuvillamoq* so'zlari bunga misol bo'la oladi (Abdurahmonov, 1996). Onomatopeya tilshunoslikda muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Tilshunos olimlar, jumladan, Leonard Bloomfield va Otto Jespersen, onomatopeyani tilning dastlabki bosqichlari bilan bog'lashadi. Bloomfield (1933) onomatopeyani inson tilining ilk shakllari sifatida talqin qilgan bo'lsa, Jespersen (1922) uni til rivojiga ta'sir etuvchi muhim omil sifatida baholaydi.

Onomatopeya va Tabiatdagi Tovushlar: Onomatopeyalar tabiiy tovushlarni taqlid qilish orqali o'zining fonetik va semantik xususiyatlarini ifodalaydi. Bu jarayonda til va tabiat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi *g'uvillamoq* va ingliz tilidagi *rustle* so'zlari tabiatdagi tovushlarning nutqdagi ifodasidir (Hinton et al., 1994).

Onomatopeyalar va Semantika

Onomatopeyalar tilning semantik tizimi bilan chambarchas bog'liq. Masalan, ingliz tilidagi meow va o'zbek tilidagi miyovlash so'zlari mushuk tovushini ifodalab, bir xil semantik mazmuni beradi (Sapir, 1921).

O'zbek tilida onomatopeya xususiyatlari

O'zbek tilida onomatopeyalar ko'pincha taqlid so'zlar sifatida namoyon bo'ladi va ular tovush hamda holat taqlid so'zlariga bo'linadi (Rahmatullayev, 2010). Bu birliklar badiiy adabiyot, she'riyat va kundalik nutqda keng qo'llanilib, tilning ekspressiv qatlamini boyitadi (Hojiyev, 2002).

Tovush taqlid so'zlar

O'zbek tilida tovush taqlid so'zlar atrof-muhitdagi tovushlarni aks ettiradi. Ular hayvonlar ovozlari, tabiat hodisalari va harakatlarni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Bunday birliklar nutqning obrazlilik va ta'sirchanligini oshiradi (Mahmudov, 2012).

Masalan:

g‘uvillamoq – bu so‘z shamolning yoki boshqa harakatlanuvchi ob’ektlarning tovushini ifodalaydi. Tabiatdagi yengil shovqinlarni aks ettiradi.

shaqillamoq – bu so‘z ko‘proq kuchli shovqin yoki portlashning tovushini ifodalaydi. Odatda bu so‘z kuchli yoki shiddatli tovushlar bilan bog‘liq bo‘ladi.

taq-taq – bu so‘z biror narsaning qattiq urilishi, masalan, eshikning taqillatishi, metall buyumlarning bir-biriga urilishi yoki boshqa to‘qnashuvlarni aks ettiradi.

O‘zbek tilida tovush taqlid so‘zlari asosan harakatlarning va tovushlarning har biri uchun o‘ziga xos ifodalarga ega. Bu so‘zlar orqali atrof-muhitning turli tovushlarini va ularning intensivligini ifodalash mumkin.

Holat taqlid so‘zlar

Holat taqlid so‘zlari tabiatdagi yoki boshqa jismoniy holatlarni aks ettiradi. Bu so‘zlar odamning yoki ob’ektning holatini, harakatini yoki his-tuyg‘ularini ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Ular ba‘zan tovush taqlidiga o‘xshash bo‘lishi mumkin, lekin asosan vizual yoki sensorik xususiyatlarni aks ettiradi.

Masalan:

yalt-yult – bu so‘z biror narsaning porlashini yoki to‘rtta yuzasi bo‘yicha qattiq, tez harakat qilishini tasvirlaydi. Bu so‘z, masalan, suvda yaltirash yoki yorug‘likning aks etishini ifodalashda ishlatiladi.

lip-lip – bu so‘z asosan tez-tez, tezda yoki juda qattiq harakat qilishni aks ettiradi. Masalan, yog‘ochning to‘kilishi yoki boshqa qattiq jismlar orasida harakat qilish holatini tasvirlashda ishlatiladi.

Bu so‘zlar nutqda ko‘pincha xarakterli holatni yoki harakatni ifodalash uchun ishlatiladi, shuningdek, badiiy adabiyotda o‘quvchining tasavvurini jonlantirish uchun ishlatilishi mumkin.

Takrorlash (reduplikatsiya) va affiksatsiya

O‘zbek tilida onomatopeyalar ko‘pincha **reduplikatsiya** yoki takrorlash orqali hosil qilinadi. Bu usulda so‘zning bir qismi yoki butun so‘z qaytariladi, bu esa tovushning intensivligini va ekspressivligini oshiradi. Masalan, **g‘uvillamoq** (shamolning o‘zgarmas tovushi), **shaqillamoq** (portlash tovushi) kabi so‘zlar ko‘pincha takrorlanadi yoki affiksatsiya orqali kengayadi. Affiksatsiya, ya‘ni qo‘shimchalar yordamida onomatopeyalarni kengaytirish, o‘zbek tilining morfologik xususiyatlaridan biridir. Bu usul orqali onomatopeyalar ko‘plab semantik va sintaktik o‘zgarishlarga uchraydi. Masalan, **lip-liplamoq** yoki **taq-taqlamoq** kabi shakllar orqali yangi ma‘nolar hosil qilinadi. Bu esa, o‘z navbatida, onomatopeyaning funktsional xilma-xilligini oshiradi.

O‘zbek tilida onomatopeyalar va ularning leksik-semantik xususiyatlari

O‘zbek tilida onomatopeyalar ko‘pincha ikki xil leksik-semantik guruhga bo‘linadi. Birinchi guruh –bu tovushning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi so‘zlar. Ikkinchi guruh esa, asosan, holat va harakatlarni aks ettiruvchi so‘zlar. Masalan, **g‘uvillamoq** so‘zi biror narsa yoki tabiiy hodisaning kuchli, doimiy shovqinini ifodalasa, **lip-lip** so‘zi esa biror narsa tez harakat qilayotganini, masalan, kichik narsaning tez harakati yoki shovqinini tasvirlaydi.

Ingliz tilida onomatopeya xususiyatlari: *Ingliz tilida onomatopeyalar keng tarqalgan bo‘lib, turli tovushlarni ifodalash uchun ishlatiladi (Crystal, 2003). Bu tilning fonetik tizimi onomatopeyalar uchun qulay bo‘lib, ular nutqning ekspressivligini oshiradi hamda tilning semantik boyligini kengaytiradi (Hinton et al., 1994). Ingliz tilidagi onomatopeyalar odatda qisqa, ixcham va o‘ziga xos fonetik shakllarga ega bo‘lib, tovushlarni taqlid qilish orqali muayyan holatlarni ifodalaydi (Sapir, 1921). Ingliz tilidagi onomatopeyalar quyidagi asosiy guruhlarga bo‘linadi:*

Hayvon tovushlari: Hayvonlarning tovushlari ingliz tilidagi onomatopeyalar orasida keng tarqalgan guruhlardan biridir (Crystal, 2003). Bu guruhdagi so‘zlar tabiiy tovushlarga taqlid qiladi va ko‘pincha hayvonlar bilan bog‘liq hodisalarni tasvirlashda ishlatiladi: *meow* – mushukning ovozi (Sapir, 1921).

Masalan: *The cat meowed at the door.* *bark* –itning hurishi (Crystal, 2003). Masalan, *The dog barked loudly at the stranger.* *moo* – sigirning ovozi (Hinton et al., 1994). Masalan, *The cows were mooing in the field.* **Tabiiy tovushlar** Ingliz tilida tabiiy tovushlarga taqlid qiluvchi onomatopeyalar ham keng qo‘llaniladi (Hinton et al., 1994). *buzz* – g‘uvillash (Crystal, 2003). Masalan, *The bees were buzzing around the flowers.* *clang* –jaranglash (Jakobson & Waugh, 1979). Masalan, *The bell clanged loudly.* *splash* – suv sachrash (Sapir, 1921). Masalan, *The stone made a big splash when it hit the water.*

Mexanik tovushlar

Mexanik tovushlar ingliz tilida onomatopeya sifatida tez-tez qo‘llaniladi (Crystal, 2003). *tick-tock* –soat tovushi (Hinton et al., 1994).

Masalan: *The tick-tock of the clock kept me awake all night.* *click* – bosish tovushi (Jakobson & Waugh, 1979). Masalan, *She clicked the button to start the machine.*

Ingliz tilida onomatopeyalar va ularning fonetik xususiyatlari

Ingliz tilida onomatopeyalar ko‘pincha qisqa va fonetik jihatdan ixcham bo‘ladi (Sapir, 1921). Bu tilning fonologik tuzilishi bilan bog‘liq bo‘lib, tovushlarni aniq va samarali ifodalashga xizmat qiladi (Crystal, 2003). Masalan, click, clang, splash kabi

birliklar tovushni aniq aks ettiradi. Onomatopeyalar ingliz tilida turli ma'nolarda qo'llanib, leksik va stilistik jihatdan muhim rol o'ynaydi (Hinton et al., 1994).

Qiyosiy tahlil

Ingliz va o'zbek tillaridagi onomatopeyalar fonetik, semantik va morfologik jihatdan farqlanadi (Rahmatullayev, 2010). Quyidagi jadvalda ingliz va o'zbek tillaridagi onomatopeyalar taqqoslanadi, bu esa ularning o'ziga xos xususiyatlarini yanada aniqroq ko'rsatishga yordam beradi.

Jadval 1. Ingliz va o'zbek onomatopeyalarining qiyosiy tahlili

Xususiyat	Ingliz tili	O'zbek tili
Tuzilishi	Oddiy, qisqa	Ko'pincha takroriy
Fonetik shakl	Ixcham	Kengaytirilgan
Ifodalilik	O'rtacha	Yuqori
Morfologiya	Kam o'zgaradi	Qo'shimchalar bilan boy
Misol	<i>buzz</i> (g'uvillash)	<i>g'uvillamoq</i>

XULOSA

Ingliz tilida onomatopeyalar tovushlarga taqlid qilish orqali tilning ekspressiv qatlamini boyitadi va nutqning rang-barangligini oshiradi. Tabiatdagi yoki atrof-muhitdagi tovushlar tilga kiritilganda, ular nafaqat tovushni aks ettiradi, balki nutqqa hissiy rang ham bag'ishlaydi. Masalan, *meow*, *buzz*, *clang* kabi so'zlar tovushni aniq tasvirlash bilan birga, tinglovchida muayyan obrazlarni uyg'otadi.

Ingliz tilidagi onomatopeyalar bir nechta guruhlarga bo'linadi: hayvon tovushlari (*bark*, *meow*), tabiiy tovushlar (*splash*, *clang*), va mexanik tovushlar (*tick-tock*, *click*). Har bir guruh o'zining semantik va fonetik xususiyatlariga ega bo'lib, tilning boyligi va ifodaliligini ta'minlaydi. Bu birliklarning qisqa va ixcham shaklda bo'lishi ularning nutqda samarali qo'llanishiga yordam beradi. Fonetik jihatdan ingliz onomatopeyalarida tovushlar aniq va qisqa ifodalanadi. *Buzz*, *clang*, *tick* kabi birliklar tovushni tez va tushunarli yetkazadi, bu esa ularning kommunikativ samaradorligini oshiradi. Shu bois ular nutqda faol ishlatiladi va tinglovchi tomonidan oson qabul qilinadi.

Onomatopeyalar tilshunoslar uchun ham muhim tadqiqot obyektidir, chunki ular insonning tovushlarni qabul qilishi va nutqda aks ettirish jarayonini ko'rsatadi. Bu orqali til tizimi, fonetik rivojlanish va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi.

Bundan tashqari, onomatopeyalar badiiy adabiyot, bolalar nutqi va ommaviy kommunikatsiyada keng qo'llanilib, tasviriylik va drammatizmni kuchaytiradi. Ingliz tilida ularning ixchamligi ularni amaliy jihatdan qulay qiladi, o'zbek tilida esa ular ko'proq murakkab va morfologik jihatdan boy shakllarda namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York, NY: Holt, Rinehart and Winston.
2. Jespersen, O. (1922). *Language: Its Nature, Development and Origin*. London, UK: George Allen & Unwin.
3. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (2nd ed.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
4. Hinton, L., Nichols, J., & Ohala, J. J. (Eds.). (1994). *Sound Symbolism*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
5. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. New York, NY: Harcourt, Brace & Company.
6. Jakobson, R., & Waugh, L. R. (1979). *The Sound Shape of Language*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
7. Abdurahmonov, G'. (1996). *O'zbek tilining fonetikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
8. Rahmatullayev, Sh. (2010). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet.
9. Hojiyev, A. (2002). *O'zbek tili leksikologiyasi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
10. Mahmudov, N. (2012). *Til va nutq madaniyati*. Toshkent: O'zbekiston.